

УДК 82.161.2.09+82.134.2.09

Оксана Головій

**«ВЛАСНЕ ХТО БУВ ОТОЙ ІДАЛЬГО...»: ДО ПРОБЛЕМИ
РЕЦЕПЦІ Є. СВЕРСТЮКОМ ТВОРЧОСТІ М. СЕРВАНТЕСА**

У статті проаналізовано специфіку осмислення Є. Сверстюком постаті М. Сервантеса та образу Дон Кіхота на літературознавчому, філософсько-світоглядному та художньо-поетичному рівнях. Головну увагу звернено на статті Є. Сверстюка «Вибитий з сідла» та «Наш гість жаданий – Дон Кіхот», його вірш «Сервантес», листування Є. Сверстюка з Ю. Луцьким. З'ясовано, що в рецептивному просторі Є. Сверстюка Дон Кіхот (як і його творець) утілює передусім свободу, честь, людяність. Водночас він символізує незламний дух покоління шістдесятників, інакомислення в тоталітарній системі. Крім того, Є. Сверстюк націоналізує Дон Кіхота – робить уособленням національно-патріотичних імпульсів у координатах імперської ідеології. Дон Кіхот утілює і юнацький максималізм, молодечий запал. Через призму образу М. Сервантеса Є. Сверстюк розкриває проблему взаємодії реальності / дійсності та мистецтва / ілюзії, принагідно порушуючи екзистенційні проблеми – сенс життя, усвідомлення людиною свого призначення, віднайдення свого «Я».

Ключові слова: Сервантес, Дон Кіхот, вічний образ, міф, Дон Кіхот як утілення морально-етичних цінностей, донкіхотство як інакомислення, конфлікт «реальність / дійсність – ілюзія / мистецтво».

«Кожне покоління шукатиме в ньому розгадки притчі про життя...» [6, с. 604].

«Правду треба вистраждати життям» [5, с. 7].

Важко переоцінити внесок Є. Сверстюка у процес формування громадської думки та гуманістично-християнської свідомості в Україні, у розвиток філософії, етики й естетики, публіцистики, літературної критики, журналістики тощо. О. Сінченко з цього приводу зазначає: Є. Сверстюк «...єдиний виповнював цілий пласт культури, такої потрібної за теперішніх умов... Жодна його публікація не лишалася поза увагою публіки. Його любили, його не любили, але

читали всі й усі коментували» [9]. Етапною для радянської епохи стала його книга «Собор у риштованні» (Париж, Балтимор, 1970), знаковою для перехідного періоду декомунізації – «Блудні сини України» (К., 1993); гаряче сприймалися громадськістю більш пізні праці, які ввійшли до збірників «На святі надій: вибране» (К., 1999), «На хвилях “Свободи”: короткі есеї» (Луцьк, 2004), «Не мир, а меч: есеї» (Луцьк, 2009), «Правда полинова» (К., 2009); оригінальним підходом до осмислення художньої спадщини класиків позначені дослідження «Шевченко і час» (Київ, Париж, 1996), «Шевченко понад часом: есеї» (Луцьк, Київ, 2011), «Гоголь та українська ніч» (Київ, 2013); непідробною ширістю й екзистенційною правдивістю пройняті видані посмертно поезії «Писані синім крилом» (Київ, 2015) й авторські спогади «На полі чести» (Київ, 2015).

Праці Є. Сверстюка різні за родово-жанровими, тематичними, стильовими параметрами, водночас вони немов поєднуються у своєрідний «гуманістичний цикл» – наскрізь пронизані ідеалами людини, яка протягом усього життєвого шляху – у координатах радянської і пострадянської дійсності – не лише писала про людяність, а й сама наперекір усьому залишалася людиною. Сверстюкові роботи – стійка система, осердям якої є сформульована в есеї «Собор у риштованні» теза: «...Кожен має бути людиною в людстві, щоб кожним нервом відчувати його болі й тривоги» [6, с. 36]. Сегменти цієї системи органічно відображають авторський світогляд і творять неповторний сверстюківський стиль, відчутний на різних текстуальних рівнях.

Як свідчать доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Творчість Є. О. Сверстюка в контексті української та світової літератур», що відбулася 1–3 грудня 2015 року в Луцьку в стінах Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, науковий інтерес до постаті волинського мислителя з когорт шістдесятників зростає. Понад сто учасників конференції, серед яких були науковці з різних куточків України та близького й далекого закордоння – Росії, Білорусі, Польщі, Америки та Китаю, актуалізували різні аспекти багатогранної діяльності Є. Сверстюка. Немов наголошуючи на актуальності нашого дослідження, окремі доповідачі називали Є. Сверстюка українським Дон Кіхотом.

Дон Кіхот – один із міфологізованих образів, який ось уже впродовж чотирьох століть трансформується у світовому культурному

просторі, наповнюючись щораз новими й новими аспектами – від глобально універсальних до національних, а то й вузькоособистісних. Він органічно увійшов у громадську та естетичну системи координат Є. Сверстюка. Відповідно, мета нашого дослідження – аналіз особливостей рецепції Є. Сверстюком М. Сервантеса та його героя Дон Кіхота.

Як свідчать спогади Є. Сверстюка та листування з Ю. Луцьким, зарубіжне письменство супроводжувало його впродовж усього життя; любов до світової класики перейняли і його діти¹. Зарубіжна література присутня в спадщині Є. Сверстюка на різних рівнях: *літературознавчому* – зарубіжним письменникам присвячено окремі літературознавчі статті (написані переважно як передмови і післямови до видань перекладів творів цих авторів), водночас у всіх літературно-критичних працях дослідник звертає увагу на порівняльно-типологічні, генетико-контактні, інтертекстуальні зв'язки українських письменників із зарубіжними; *публіцистичному* – цитування світових класиків, винесення в епіграфи окремих есе висловів представників світового письменства; *художньо-естетичному* – низка поезій присвячена зарубіжним письменникам, а світові мотиви й образи актуалізуються на інтертекстуальному поетикальному рівні через епіграфи, алюзії, ремінісценції тощо.

М. Сервантес посідає ключове місце серед багатьох зарубіжних письменників, які присутні в доробку Є. Сверстюка в імпліцитних та експліцитних вимірах; серед них західноєвропейські та американські автори – В. Шекспір, Й. В. Гете, Ф. Шиллер, Дж. Г. Байрон, Г. Гейне, Стендаль, А. Рембо, К. Гамсун, Ф. Ніцше, Р. М. Рільке, Ф. Кафка, Дж. Орвелл, Ж. П. Сартр, Е. Хемінгуей; російські письменники – Л. Толстой, І. Тургенєв, Ф. Достоєвський та ін. Дослідник присвятив творчості іспанського письменника дві статті, які становлять своєрідну діалогію, – «Вибитий з сідла» та «Наш гість жаданий Дон

¹ Показова в цьому контексті історія із «полюванням» Є. Сверстюка за «Вінні Пухом» Артура Мілна, якого шістдесятник та його діти хотіли прочитати в оригіналі. Так, у листах до Ю. Луцького Є. Сверстюк писав: «Мені б згодились зо два екземпляри, бо й діти його люблять» [2, с. 31]; переймався проблеми з пересилкою видання з-за кордону: «Просто смішно, того “Вінні Пуха” знають у нас діти в укр[аїнському] перекладі вже років з 20, а ось вони підросли, хочуть прочитати в оригіналі – і не доходить ні з Лондону, ні від Вас» [2, с. 42]; радів, отримавши книгу з Канади: «Надійшов Winni the Pooh, дякую одразу двічі, оскільки чекає цієї книжки й син – в його житті це була подія...» [2, с. 43].

Кіхот». Есеїстичне дослідження «Вибитий з сідла» було опубліковано до 350-річчя від дня смерті письменника в журналі «Українська мова і література в школі» (1966, ч. 4). Статтю «Наш гість жаданий – Дон Кіхот» Є. Сверстюк писав 1993 р. як післяслово до україномовного видання роману М. Сервантеса, однак автору вдалося опублікувати її лише 1999 р. у своєму збірнику «На святі надій».

В обох працях Є. Сверстюк відходить від традиційного в науці про літературу «представлення» письменника через його життєвий і творчий шлях. У статті «Вибий з сідла» він із першого абзацу знімає виплекану академічним літературознавством дистанцію між науковцем і читачем та занурює реципієнта у світ дитинства – час першого знайомства з диваком Дон Кіхотом. Зафіксувавши фрагменти дитячих вражень від «дивацької книжки про химерного лицаря Дон Кіхота і його незвичайного, але зворушливо відданого зброєносця Санчо Пансу» [6, с. 594], Є. Сверстюк відтворює процес рецепції «мудрої книги» «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ляманчі» в дорослому віці: «Спершу бачимо тільки контури неправдоподібних постатей і подій. Тоді відходимо на певну відстань, як від великої картини художника, і за рясними мазками пензля починають проглядатися постаті, різуче знайомі, картини, що наче узагальнюють події нашого власного життя. Вдивляємось у книгу, як у прозору глибіню води, і на спокійному плесі відбивається обличчя і весь світ навколо...» [6, с. 594]. Вступна характеристика роману розкриває його рецептивний діапазон, виходячи за межі встановлення вікової різниці у сприйнятті.

Є. Сверстюк робить висновок про причини популярності твору та витоки «вічності» образу Дон Кіхота: «...Це не звичайна книжка пригод, а книжка про людину, про людство, про високі поривання духу, людські змагання і здобутки» [6, с. 594]. Водночас, поставивши Сервантеса в ряд із «людинознавцями Шекспіром і Гете» [6, с. 594], актуалізує проблему західноєвропейського канону.

Після нетрадиційної «презентації» роману про Дон Кіхота Є. Сверстюк у такому ж нетрадиційному ракурсі подає життєпис М. Сервантеса – відходить від послідовно хронологічного викладу біографії іспанського письменника та розкриває лише ключові події з його життя, які увиразнюють світогляд і психологічний портрет автора та безпосередньо пов'язані зі специфікою його ідіостилю.

Закономірною в оглядових літературознавчих статтях є характеристика головних героїв творів. У цьому випадку Є. Сверстюк не від-

кидає традиції і характеризує Дон Кіхота та Санчо Пансу, підкреслюючи їхню діалектичну єдність: герої заперечують і водночас органічно доповнюють один одного на різних рівнях – соціальному (дворянство / простолюд), психологічному (emotion / ratio), філософсько-світоглядному (ідеалізм / раціоналізм). Водночас Є. Сверстюк, аналізуючи образ Дон Кіхота, відходить від усталених у радянському літературознавстві інтерпретаційних схем, згідно з якими герой М. Сервантеса вписувався лише в контекст дивакуватості, мрійництва, божевілля. Дослідник виокремлює такі константи світогляду Дон Кіхота, як «вірність собі, своїм ідеалам і високим поняттям честі» [6, с. 596–597]; при цьому додає, що герой «мав високі уявлення про людину, творив з неї ідеал...» [6, с. 597]. Є. Сверстюк акцентує: Дон Кіхот був сильною особистістю, мав потужний внутрішній стрижень, ґрунтований на морально-етичних цінностях, людинолюбстві. Лицар зі сліпим фанатизмом відстоював гуманістичні ідеали, не помічаючи (чи не бажаючи помічати?) абсурдності світу.

Чи не такими диваками – Дон Кіхотами були шістдесятники? Чи не Дон Кіхотом є кожен, хто наважується протистояти системі, усталеним нормам і стереотипам? Ці питання та відповіді на них прориваються між рядків дослідження Є. Сверстюка і фінальним акордом (чи закликком?) звучать в останніх абзацах: «Він [Дон Кіхот. – О. Г.] і зараз іде по землі, його дух неодмінно оживає в кожному народі й у кожній людині. Життя завжди одкрите для подвигу...» [6, с. 597]. З огляду на підтекст зрозуміло, чому ці матеріали вийшли друком під псевдонімом.

Ідеї, завуальовані в дослідженні «Вибитий з сідла», проступають на поверхню в написаній у перші роки незалежності України статті «Наш гість жаданий – Дон Кіхот». Поставивши в один типологічний ряд Римську імперію, Іспанію часів Сервантеса та Радянський Союз, Є. Сверстюк викриває імперську ідеологію та показує «хворобливість» імперії як державної форми, із моменту утворення приреченої на крах: «...Іронія долі тихенько насміхається з величі сильних світу. <...> Імперія – це щось таке, що має бути поганьбленим, як біблійна Вавилонська вежа» [6, с. 601]. Генеалогічна прив'язка Є. Сверстюком образу Дон Кіхота до культурно-історичних реалій Іспанії межі XVI–XVII ст. не випадкова. Дослідник таким чином доводить, що протистояння із Системою іманентно властиве цьому образу, що актуалізація «лицарства» на імперських теренах логічна й закономірна (як і

боротьба із ним представників влади). Гіркою іронією наповнені рядки: «Українська інтелігенція 60-х років зустрілася з Дон Кіхотом по-своєму. То тут, то там з'являвся гурт людей, озброєних уявленнями й чеснотами з добрих старих книжок і лицарською одвагою. Симптоми донкіхотства фіксувалися в КГБ як спроби повстання проти режиму» [6, с. 605]. Натомість Є. Сверстюк та його однодумці розцінювали донкіхотство як «священну хворобу» [6, с. 605], – вражена нею людина вже не хотіла бути гвинтиком тоталітарної машини.

Останнім часом з'явилося чимало досліджень, які прочитують під знаком донкіхотства явище дисидентства та загалом інакомислення в часи СРСР. Науковці акцентують увагу переважно на таких складниках образу Дон Кіхота, як протистояння радянській системі та свободолобство. Є. Сверстюк теж убачає їх у вічному образі, але посилює через призму в'язнично-таборового світу. Так, подаючи життєпис М. Сервантеса, далекий від копирсання в біографічних фактах Є. Сверстюк детально описує ті епізоди письменницького життя, коли той був обмежений у свободі – перебував в алжирському полоні, відбував ув'язнення в іспанській буцигарні. Дослідник наголошує, що «...Дон Кіхот – це авторове дитя, народжене в тюрмі» [6, с. 600], що для М. Сервантеса «свобода – єдине, за що можна і треба віддати життя» [6, с. 602] (теза про свободу концептуально важлива для розуміння світогляду Є. Сверстюка; він повторює її в численних публіцистичних працях та інтерв'ю). У цих оцінках відчутен відбиток особистісного в'язнично-таборового досвіду шістдесятника. Для нього Радянський Союз – не просто новітня Імперія, а в'язниця людського духу. Водночас Є. Сверстюк не просто викриває антигуманну суть Імперії (що проходить поза увагою сучасних науковців), а відмовляється визнавати перебування в імперському просторі життям. Про це свідчать його тези: «У країні імперської ночі, в Росії, де *про життя віками можна було лише мріяти* [курсив наш. – О. Г.], Дон Кіхот сприймався не таким смішним героєм, як у країнах раціоналістичного Заходу» [6, с. 605]; «У добу цілковитої безпросвітності й задушення особи за комуністичного режиму Дон Кіхот стає символом позитивного героя, який *виборює право на життя* [курсив наш. – О. Г.]» [6, с. 605]. Згідно з поглядами Є. Сверстюка, константи життя – свобода, справедливість, людяність і доброта, – несумісні з Імперією; їх і втілює Дон Кіхот, символізуючи справжнє життя на протиположному існуванню, запрограмованому імперськими ідеологічними схемами.

Є. Сверстюк не лише усвідомлював специфіку новітнього донхітства в радянській суспільній парадигмі, а й долучився до націоналізації образу Дон Кіхота. Показова в цьому плані своєрідна увертюра до дослідження «Наш гість жаданий – Дон Кіхот». У ній Є. Сверстюк, по-перше, накладає донкіхотство на світоглядну призму юнацького максималізму як ще один складник образу Дон Кіхота: «В юнацтві, коли відчуваєш легкість кроку, а надмір сил розпирає груди, хочеться зробити щось надзвичайне. Хочеться створити інший світ <...> Але знай, що з тими видіннями на твоєму обрії проскакав на Росінанті шляхетний лицар Дон Кіхот і поманив тебе услід» [6, с. 598]. По-друге, прочитує національно-патріотичну боротьбу УПА з гітлерівсько-сталінським тоталітаризмом як національний, власне український прояв того ж донкіхотства: воїни-націоналісти «витримували війну і проти брунатних, і проти червоних “визволителів”. Вони рясно клали голови в цій війні, зазнавали поразки, знову вставали і падали, але кожним вставанням творили легенду нескорености. Вони животворили народній дух боротьби за правду – проти сил зла. Їхні імена осміяно й затавровано, їхні тіла в безіменних могилах, але їхня легенда – вічна!» [6, с. 598–599]. До речі, проблему «націоналізування» Дон Кіхота в українському культурному просторі дедалі активніше осмислюють сучасні науковці (див. до прикладу статтю дослідника іспанської літератури О. Пронкевича: [3]).

У статті «Наш гість жаданий – Дон Кіхот», порівняно з вище проаналізованою публікацією 1966 р. «Вибитий з сідла», більш прямолинійно й глибоко розглянуті й інші проблеми. Наприклад, характеристика образів Дон Кіхота та Санчо Панси доповнена новим аспектом – політичним. Він розкривається в риторичних питаннях: «Чому селянин від землі, практичний Санчо, так поважливо дивиться й слухає незвичні речі смішного ідальго, який раз-у-раз зазнає поразок і потрапляє в незручні ситуації? Чи немає в цьому прихованої алегорії про затаєну в глибині серця віру народу у своїх духовних провідників, у своїх шляхетних ідеалістів, далеко не завжди розважливих і розумних, але високих духом?» [6, с. 600]. Цей пасаж під дещо неочікуваним кутом зору представляє проблему «народ і його провідники». Духовні лідери людства / нації – «високі духом», однак через брак «розважливості і розуму» їм ніколи не стати політичними очільниками. Політики ж, у руках яких стратегічно важливі рішення, – далекі від духовності... У цьому трагедія людства і української нації

зокрема. Не таким уже утопістом був Є. Сверстюк... Він тверезо оцінював суспільно-політичні реалії.

Цікаві нюанси в розкритті проблеми рецепції Є. Сверстюком постаті Дон Кіхота та його творця вносить вміщений наприкінці дослідження «Наш гість жаданий – Дон Кіхот» поетичний текст «Сервантес», – очевидно, один із концептуальних художніх творів у доробку автора¹. Це один із небагатьох віршів, специфіка сприйняття якого сучасниками хвилювала письменника. Так, Є. Сверстюк із приємністю зазначає, що В. Стус – «найодчайдушніший лицар, що обрав дорогу шляхетної боротьби зі злими силами комунізму» [6, с. 605], – читав цей вірш під час магаданського заслання і «прийняв його якось особливо інтимно, майже як власний» [6, с. 606]; крім того, додає: «Зберігся, між іншим, автограф рукою Стуса, написаний ним з пам'яті» [6, с. 606].

Бажаючи дізнатися оцінку свого однодумця Ю. Луцького, Є. Сверстюк переслав йому «Сервантеса» в листі від 2 березня 1981 р. Художній текст супроводжував словами: «У відповідь на Ваш змістовний академічний лист я перепису Вам давнього “Сервантеса”. Варіація на “вічну тему”, коли напрошуватиметься на академічну оцінку – це теж мені буде цікаво [2, с. 12]. Канадський науковець у листі-відповіді від 30 березня 1981 р. зазначав: «За “Сервантеса” особлива подяка. Я читав його з правдивою насолодою сам собі, а опісля моєму другові Вольфові Бургардові, синові неокласика, який тут професором еспанської літератури» [2, с. 14]. Крім того, Ю. Луцький порушив проблему інтерпретації образу Дон Кіхота українськими письменниками та рівень її дослідження, зауваживши при цьому: «Цікаво, між іншим, що один із моїх студентів оборонив дисертацію на тему Дон Кіхота в укр[аїнській літературі]» [2, с. 14].

У листі від 12 квітня 1981 р. Є. Сверстюк знову повернувся до М. Сервантеса. Передусім він щиро поспівчував канадському студентові, адже, на тверде переконання критика, той, збираючи матеріал дослідження, «мусив вишукувати котячі сльози» [2, с. 15] – українські

¹ Згідно з авторськими свідченнями, поданими у статті «Наш гість жаданий – Дон Кіхот», «Сервантес» був написаний у таборі в Кучино 389/36 у лютому 1974 р. [6, с. 606]. У листі до Ю. Луцького Є. Сверстюк під віршем «Сервантес» поставив дату «11.74» (лист від 2 березня 1981 р.) [2, с. 13]. У збірці «Писані синім крилом» цей поетичний текст датовано «Листопад, 1974» [7, с. 37].

письменники не досить часто зверталися до образу Дон Кіхота. До речі, сучасні дослідники проблеми «Сервантес і Україна» теж доводять, що вітчизняні автори не достатньо використовували потенціал, закладений у цей «вічний образ». Є. Сверстюк причини такої ситуації в українській культурі пов'язує, по-перше, зі специфікою української перекладацької сфери – власне, тривалою відсутністю якісного україномовного перекладу «Дон Кіхота»: «Перший переклад роману ми втратили “за ненадобністю” – переклад В. Самійленка. <...> Отже, маємо дещо легковажний переклад для дітей у Франка і чисто заробітчаний документ – переклад з перекладу (А. Козаченко... усі вершини)» [2, с. 15]. Як відомо, аж 1995 р. з'явився якісний переклад роману, ще його здійснив М. Лукаш. По-друге, згідно з поглядами Є. Сверстюка, на заваді більш масштабному поширенню образу Дон Кіхота у вітчизняному культурному просторі стало світоглядне «недоростання» українців до рецепції роману М. Сервантеса: «Здається, до цієї речі ми дозріли лише в половині ХХ віку» [2, с. 15].

Окрім того, Є. Сверстюк у цьому листі знову звернувся до вірша «Сервантес», дещо прояснюючи специфіку його ідейно-змістової площини¹: «Мій “Сервантес” – чисто підсвідоме відлуння на дні – дорогий мені як пам'ять. З іспанським його єднають хіба “монади” (за Ляйбніцом)» [2, с. 15]. У світлі цієї тези навіть не підлягає сумніву те, що образ М. Сервантеса, фрагменти з його невільницького життя, занурення в процес написання «Дон Кіхота», рецепція роману суспільністю – лише поверхневий «подієвий» пласт вірша, за яким передусім проглядає болісний в'язнично-таборовий досвід автора (та й чи лише його? В. Стуса, І. Світличного, А. Горської та тисяч інших інакомислячих): «*Чорні в очах хрести – / Тіні від трат в хрестах*» [7, с. 35]. В'язниця в художньому світі Є. Сверстюка – екзистенційно наповнений концепт, Рубікон між життям і смертю.

Однак чи лише цей аспект захований у підтексті? У листі Є. Сверстюк наголошує, що «Сервантес» дорогий йому як пам'ять. Пам'ять про ув'язнення? Про В. Стуса (образ палімпсеста в шостій строфі), своїх однодумців? При аналізі навіть однієї першої строфи

¹ Очевидно, дещо поверхневий відгук Ю. Луцького на «Сервантеса» не влаштував автора; можливо, Є. Сверстюк сподівався на продовження обговорення вірша, однак листовно до цього тексту канадський науковець більше не повертався.

очевидно, що за «лейбніцівськими монадами» проглядають ще й інші ідейні глибини. Початкова строфа відкриває своєрідні точки опори, до яких притягуються смислові ниточки з інших частин вірша: *«Скільки доріг і мук! / Стишивсь. Зібравсь. Застиг. / Може пройшов тюрму, / Щоб тут себе знайти?»* [7, с. 35].

Автор перші два рядки ґрунтує на прийомі контрасту, який проявляється на формальному й змістовому рівнях. Емоційно насичений, динамічний перший рядок змінюється уповільненим, «стишеним» другим. Емоційність, динаміка першого рядка, як і статичність та «стишення» другого підкреслені на синтаксичному, пунктуаційному та звуковому рівнях (рухливі, дещо агресивні сонорні контрастують із тихими, спокійними шиплячими й свистячими; розгорнуте цілісне речення – з лаконічними однослівними; окличність – із розповідністю). На рівні змісту рядки фіксують протилежні життєві ритми: бурхливо-рухливий та статично-споглядальний. Рано чи пізно людина опиняється в ситуації, коли виникає потреба (внутрішня чи зовнішня) забути про «дороги» й «муки», стишити крок, спинитися. Спинитися, щоб проаналізувати своє життя, зануритися в глибини «Я». Очевидно, саме до самоаналізу спонукає автор, моделюючи ситуацію зупинки через використання прийому парцеляції.

Риторичне запитання (3-й і 4-й рядки) актуалізує проблему пошуку людиною себе. При цьому образ в'язниці отримує нетрадиційне змістове наповнення. По-перше, він не має чіткої локалізації – не закріплений ні за світом «доріг і мук», ні за світом «стишення». По-друге, в'язниця несе на собі позитивне маркування – вона є своєрідним екзистенційним локусом, який дає людині можливість віднайти сенс свого земного існування. У цьому контексті напрошуються паралелі з поглядами на світ і людину в ньому західноєвропейських митців-модерністів. Скажімо, М. Пруст, будучи відірваним від «доріг і мук» зовнішнього світу через хворобу, дякував долі за можливість перебування в замкненому просторі, який гарантував тишу і спокій (чи не ситуація, що її описав Є. Сверстюк?). Такий спосіб життя допоміг письменникові віднайти себе, виробити власний ідіостиль, написати всесвітньо відомий цикл романів «У пошуках втраченого часу». Показові слова М. Пруста: «Коли я був зовсім маленьким, мені здавалося, що з біблійних персонажів найзліша доля випала Ною, тому що через потоп йому довелося сорок днів просидіти зачиненим у ковчезі. Пізніше я часто хворів і змушений був багато довгих днів

провести в “ковчезі”. І тоді якраз я зрозумів, що лише з нього Ной зміг так добре роздивитись світ, дарма що ковчег був зачинений, а на землі царював морок» [4]. Цю ж філософію презентує і Ф. Кафка. Грегор Замза – головний герой «Процес» – пізнав світ і себе, будучи замкненим у стінах своєї кімнати; натомість головний герой роману «Перевтілення» Йозеф К. залишився далеким від істини, рухаючись нескінченними лабіринтами правосуддя / світобудови.

Осмислена Є. Сверстюком у модерному ключі універсальна проблема пізнання людиною себе прокладає шлях до іншої концептуально важливої в структурі вірша «Сервантес» проблеми – проблеми мистецтва, представленої в кількох ракурсах:

1. Процес творчості. Є. Сверстюк розкриває таємниці творчої лабораторії – у модерному ключі тлумачить специфіку процесу творчості. Художнє слово народжується з муки, з болю, у момент межової душевної напруги: «Зболений кожен нерв. / Рубаний кожен жест» [7, с. 36]. Творець немов розчиняється у своєму творінні: «Власне, нема мене – / Дублений палімпсест» [7, с. 36]. Водночас, згідно з теорією сублимації З. Фрейда, творчість – єдино можливий спосіб звільнення від життєвого деструктиву («Ночі, як гурт нетяг. / Дні без надій і втіх» [7, с. 35]), шляхом до віднайдення нехай і тривкого спокою.

Кінцевий результат творчого процесу – художній текст – представлено як «виставляння на сміх» авторського життя: «Може, своє життя / Виставити на сміх?» [7, с. 35]. Цією тезою письменник, по-перше, утверджує теорію, згідно якою художній текст – це наслідок самозаглиблення / самоаналізу, це передусім сам автор, його душа: «Що це – портрет душі? / Схожий?..» [7, с. 36]. По-друге, він свідомо обирає сміховий ракурс «виставляння життя», звертаючись до витоків сміхової культури. Чи не тому, що сміх – це рятівний чинник, спосіб виживання в абсурдному світі, прояв інакомислення, особлива форма рефлексії?

2. Тип митця. Для Є. Сверстюка митець передусім має втілювати архетип Дон Кіхота – керуватися лицарськими (чи просто людськими?) принципами, зафіксованими в «Лицарському першому тексті»: «Вічна суворість броні, / Вірність, воля і честь» [7, с. 36].

3. Конфлікт «реальність / дійсність – ілюзія / мистецтво». Конфлікт між реальністю й ілюзією Є. Сверстюк спроектував в ідеалістичну філософську площину. Дійсність, як і сон, мінлива, химерна й

оманлива. Реальність – не в зовнішньому світі, а в ірраціональному / суб'єктивному / внутрішньому. Людська душа (точніше, «те, що в душі святе») – єдина реальність, єдина точка опори у Всесвіті: «*Може, в житті, як в сні, / Дійсність – зовсім пусте? / Справжнє єдине в нім / Те, що в душі святе*» [7, с. 36].

Мистецтво, всотуючи «святі» душевні імпульси, а з ними відчуття реальності та істину, допомагає загубленій людині віднайти себе і сенс життя в хаотичному Всесвіті. Щоправда, прочитати і зрозуміти «листи, писані синім крилом» може не кожен – лише той, хто має таку ж «святість» у душі, хто відкритий до неба, хто чує «псалми»: «*Панно з Тобосо, лиш Ти, / Може, почувеш псалом / І прочитаєш листи, / Писані синім крилом...*» [7, с. 36]. У цьому контексті мимоволі зринає символістська поезія «Звуки небесні» Г. Чупринки. Цікаво й те, що у вірші «Шевченко» Є. Сверстюка проблема рецепції творів мистецтва розкривається в такому ж ракурсі і, крім того, через призму образу Дон Кіхота: Кобзареві «...доля судилась, як міт: Дон Кіхотів жити» [7, с. 44]; Шевченкове слово «западає в душі» (Г. Чупринка) лише «лицарів честі».

Образ синього крила – один із домінантних у вірші та концептуально важливих у художньому світі Є. Сверстюка. Невипадково саме цей образ було взято автор узяв за назву єдиної поетичної збірки. Від нього віє і юнацькою закоханістю, і молодечими мріями, і модерністськими прагненнями (*ins Vlay* – у блакить!). Однак передусім синє крило – символ предковічних християнських цінностей. «Писані синім крилом...» істини природні й загальнолюдські, однак, на жаль, не кожному помітні¹...

«Писання синім крилом» – це процес творчості, упродовж якого митець не лише «*Творчий звільнив порив... / Видав розваг юрбі...*» [7, с. 37],

¹ Ці істини несли на знаменах своєї творчості й інші митці, серед яких Є. Сверстюк виокремив М. Гоголя, Ф. Достоєвського, І. Франка, присвятивши їм поетичні тексти. Показово, що в листах Ю. Луцькому він переслав не лише «Сервантеса», а й поеми «Достоєвський», «Гоголь», «Франко». У сукупності ці твори становлять своєрідну ідейну єдність. У статті «Українська література і християнська традиція» Є. Сверстюк зазначав: «Літературу можна розглядати як духові спалахи і прозріння таланту, стривоженого вічними питаннями... Що вище постать, то вище вони постають у ній як особиста доля» [8, с. 40]. Як свідчать поеми про письменників, саме такий спосіб осмислення літератури обрав їх автор.

а «...мимохідь створив / Пам'ятник Віри – собі!» [7, с. 37] – знайшов сенс життя.

У світлі проаналізованих аспектів «Сервантеса» зрозуміло, чому саме цей вірш особливо дорогий автору. У ньому відображено пройдений письменником шлях у процесі пошуку сенсу життя, зафіксовано результат цих пошуків – сенс життя полягає у людяності та Вірі. У статті «Наш гість жаданий – Дон Кіхот» Є. Сверстюк писав про М. Сервантеса: «...В історії його життя доля Дон Кіхота була записана, як кажуть, на шкірі, вистраждана й виболена» [6, с. 600]. Це ж можна сказати про вірш «Сервантес» та його автора.

Поетеса Раїса Лиша в післямові до збірки «Писані синім крилом» зробила висновок, що поезія Є. Сверстюка – «своєрідний лицарський роман» [с. 249], що «образ самотнього лицаря – Дон Кіхота, філософія офіри, хреста, поля честі, як і ритм лицарської пісні, яка стверджує перемогу духу, понад усі сонмища зла і невіри, – присутні в поезії Євгена Сверстюка наскрізно, цілісно, як сутність, доконечна й невід'ємна від життя» [с. 245]. Варто уточнити: дух лицарства й образ Дон Кіхота пронизують не лише поезію, а всю спадщину Є. Сверстюка.

Висновки. Є. Сверстюк, будучи закоріненим у кращі традиції світової культури, всотував і актуалізував у літературно-критичному, публіцистичному та художньому просторі зарубіжну літературу. М. Сервантес посідає ключове місце серед зарубіжних письменників, присутніх у спадщині Є. Сверстюка; значну увагу критик приділяє і його героєві – Дон Кіхоту. Є. Сверстюк відходить від поширеного в часи СРСР тлумачення образу Дон Кіхота у світлі дивакуватості, невмотивованої мрійливості, божевілля. У рецептивному просторі Є. Сверстюка Дон Кіхот (як і його творець) утілює передусім свободу, честь, людяність – одвічні константи людського життя. Водночас вічний образ по-новому актуалізується в радянській парадигмі, накладаючись на світогляд «незгідних» / «нескорених» / «ворогів народу», символізує незламний дух покоління шістдесятників, інакомислення в тоталітарній системі. Крім того, Є. Сверстюк націоналізує Дон Кіхота – робить уособленням національно-патріотичних імпульсів у координатах імперської ідеології. Образ Дон Кіхота стає й алегорією юнацького максималізму, молодечого запалу. Через призму образу М. Сервантеса Є. Сверстюк розкриває проблему взаємодії реальності й мистецтва, принагідно порушуючи екзистенційні проблеми – сенс життя, усвідомлення людиною свого призначення, віднайдення свого «Я».

Літературознавчі праці Є. Сверстюка, присвячені М. Сервантесу, мають есеїстичне забарвлення, виходять за межі традиційних оглядів життя і творчості письменника. Дослідник обирає неочікувані ракурси представлення митця, віднаходить зв'язки між культурно-історичними обставинами, біографічними фактами, специфікою авторського ідіостилю. Водночас Є. Сверстюк тримає в полі зору проблему актуалізації класики в сучасній культурній парадигмі. Стиль викладу – емоційний, образний; немає дистанції між автором та читачем.

Цілісне дослідження доробку Є. Сверстюка через призму донкіхотства відкриє нові аспекти проблеми, винесеної автором у перший рядок вірша без назви – «Власне хто був отой ідальго...». Перспективним бачиться і аналіз особливостей присутності в спадщині Є. Сверстюка українських та зарубіжних письменників у різних контекстах та зв'язках.

Список використаних джерел

1. Лиша Р. «Кордон при офірній варті...» / Раїса Лиша // Сверстюк Є. Писані синім крилом / Євген Сверстюк ; упоряд. Олена Голуб. – Київ : Кліо, 2015. – С. 243–249.
2. Луцький Ю. Листування з Євгеном Сверстюком / Юрій Луцький. – Балтимор ; Торонто : Смолоскип, 1992. – 89 с.
3. Пронкевич О. В. Дон Кіхот – український націоналіст [Електронний ресурс] / О. В. Пронкевич. – Режим доступу : file:///C:/Users/User/Downloads/Npchdufl_2011_168_156_23.pdf
4. Пруст М. Утехи и дни [Электронный ресурс] / Марсель Пруст. – Режим доступу : http://royallib.com/read/prust_marsel/utehi_i_dni.html#0
5. Сверстюк Є. Блудні сини України / Євген Сверстюк. – Київ : [б. в.], 1993. – 256 с.
6. Сверстюк Є. На святі надій / Євген Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – 782 с.
7. Сверстюк Є. Писані синім крилом / Євген Сверстюк ; упоряд. Олена Голуб. – Київ : Кліо, 2015. – 256 с.
8. Сверстюк Є. Світлі голоси життя / Євген Сверстюк. – Київ : Кліо, 2015. – 768 с.
9. Сінченко О. Євген Сверстюк: «Мало самого таланту, треба мати український хребет» [Електронний ресурс] / Олексій Сінченко. – Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/7464/1/O_Sinchenko_Viche_1_GI.pdf

References

1. Lysha R. «Kordon pry ofirni varti...» [“The border by oblatonal convoy...”]. In: Sverstiuk Ye. *Pysani synim krylom*, Kiev, 2015, PP. 243–249. (in Ukrainian).
2. Lutskyi Yu. *Lystuvannia z Yevhenom Sverstiukom* [Correspondence with Euhene Sverstyuk]. Baltymor, Toronto, 1992, 89 p. (in Ukrainian).

3. Pronkevych O. V. *Don Kikhot – ukrainskyi natsionalist* [Don Quixote is Ukrainian nationalist]. Available at: file:///C:/Users/User/Downloads/Npchdufl_2011_168_156_23.pdf (in Ukrainian).
4. Prust M. *Utehi i dni* [Joy and days]. Available at : http://royallib.com/read/prust_marsel/utehi_i_dni.html#0 (in Russian).
5. Sverstiuk Ye. *Bludni syny Ukrainy* [Prodigal sons of Ukraine]. Kiev, 1993, 256 p. (in Ukrainian).
6. Sverstiuk Ye. *Na sviati nadii* [The celebration of hope]. Kiev, 1999, 782 p. (in Ukrainian).
7. Sverstiuk Ye. *Pysani synim krylom* [Scriptures blue wing]. Kiev, 2015, 256 p. (in Ukrainian).
8. Sverstiuk Ye. *Svitli holosy zhyttia* [Bright voices of live]. Kiev, 2015, 768 p. (in Ukrainian).
9. Sinchenko O. *Yevhen Sverstiuk: «Malo samoho talantu, treba mat ykrainskyi khrebet»* [Eugene Sverstyuk: “Few of talent, it must have Ukrainian spine”]. Available at : http://elibrary.kubg.edu.ua/7464/1/O_Sinchenko_Viche_1_GI.pdf (in Ukrainian).

Оксана Головий. «Собственно кто был тот идалго...»: к проблеме рецепции Е. Сверстюком творчества М. Сервантеса. В статье анализируется специфика осмысления Е. Сверстюком фигуры М. Сервантеса и образа Дон Кихота на литературоведческом, философско-мировоззренческом и художественно-поэтическом уровнях. Главное внимание обращено на статьи Е. Сверстюка «Выбитый из седла» и «Наш гость желанный – Дон Кихот», его стихотворение «Сервантес», переписку Е. Сверстюка с Ю. Луцким. Установлено, что в рецептивном пространстве Е. Сверстюка Дон Кихот (как и его создатель) воплощает в первую очередь свободу, честь, человечность. В то же время он символизирует несгибаемый дух поколения шестидесятников, инакомыслие в тоталитарной системе. Кроме того, Е. Сверстюк национализирует Дон Кихота – делает олицетворением национально-патриотических импульсов в координатах имперской идеологии. Дон Кихот воплощает и юношеский максимализм, юношеский пыл. Через призму образа Сервантеса Е. Сверстюк раскрывает проблему взаимодействия реальности / действительности и искусства / иллюзии, попутно нарушая экзистенциальные проблемы – смысл жизни, осознание человеком своего предназначения, обретение своего «Я».

Ключевые слова: Сервантес, Дон Кихот, вечный образ, миф, Дон Кихот как олицетворение морально-этических ценностей, донкихотство как инакомыслие, конфликт «реальность / действительность – иллюзия / искусство».

Oksana Goloviy. “Actually who was that Hidalgo...”: to the Problem of Ye. Sverstiuk’s reception of M. Cervantes. In the article is analyzed the specific of Ye. Sverstyuk’s understanding of Cervantes and Don Quixote for literary critical, philosophical and ideological, artistic and poetic levels. The main attention is drawn to Ye. Sverstiuk’s articles “Knock out of the saddle” and “Our coveted guest is Don

Quixote”, his poem “Cervantes”, correspondence of Ye. Sverstiuk and Yu. Lutsk. It is ascertained that in Ye. Sverstiuk’s works Don Quixote (and his creator) represents primarily the freedom, honor, humanity. At the same time Don Quixote symbolizes the indomitable spirit of the Sixties generation and dissent in a totalitarian system. In addition, Ye. Sverstiuk nationalizes Don Quixote. His Don Quixote is the personification of national-patriotic impulses in the coordinates of imperial ideology. Don Quixote embodies youth ful maximalism and enthusiasm. Through the prism of image of Cervantes Ye. Sverstiuk reveals the interaction between reality / life and art / illusion. Opportunely he violates existential problems – the meaning of life, awareness of man’s purpose, finding his “I”.

Key words: Cervantes, Don Quixote, the eternal image, myth, Don Quixote as embodiment of ethical values, Don Quixote as dissent, conflict “reality / actuality – illusion / art.”

Стаття надійшла до редакції 15.03.2016 р.

УДК 821.161.2.09

Людмила Жванія

АКСІОЛОГІЧНА ОСНОВА ПУБЛІЦИСТИКИ Є. СВЕРСТЮКА ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОЇ ПАРАДИГМИ СОЦІУМУ

У статті розглядаються світоглядні константи публіциста, письменника-дисидента Євгена Сверстюка, визначальним серед яких постають концепти свобода, гідність, добро, істина. Зазначені світоглядні універсалиї постають духовними орієнтирами в суспільному дискурсі, забезпечують морально-етичне та філософське підґрунтя для розбудови демократичного суспільства. У роботі доводиться теза про те що, світоглядна публіцистика Є. Сверстюка, актуалізуючи етичний потенціал християнської філософії, а також ідеалістичної філософії Канта, постає важливим чинником впливу на формування аксіологічної парадигми українського соціуму.

Ключові слова: свобода, гідність, добро, істина, цінності, Сверстюк.

Публіцистика Є. Сверстюка, як особливий соціокультурний феномен охоплює різні сфери: журналістики, літератури, філософії, релігії та політики. Завдяки метааналізу суспільних процесів вона виступає не лише комунікативним каналом, а й прикладом філософсько-інтелектуального осягнення дійсності. Праці відомого літературознавця,